Наталія Дурунда

ЗА БРАМОЮ ПЕКЛА

Роман

Київ

УДК 821.161
Д84

Серія «За брамою пекла»

Дурунда Н.

Д84 За брамою пекла : роман. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 330 с.

ISBN 978-617-520-419-1

Роман «За брамою пекла» – творче полотно, зіткане з мозаїки реальних людських спогадів і гармонійно вплетене в цікавий сюжет. Художній твір веде читача сторінками Другої Світової війни, в яких ідеться про долі українців, вивезених на примусові роботи до фашистської Німеччини.

На прикладі головних героїнь Ольги Лісової та Ярини Богуцької яскраво змальовано глибину психологічного трагізму невільників, які пройшли крізь жорна нацистських таборів та кадебістсько-репресивної машини, а також непоодинокі випадки проявленого гуманізму людей, які опинилися по різні сторони барикад.

УДК 821.161

ISBN 978-617-520-419-1

© Дурунда Н., 2023
© Видавництво Ліра-К, 2023

СВІТ ДЛЯ ДОБРИХ ЛЮДЕЙ

Дивним видається запитання: «Коли завершується війна?» Звиклою була і є відповідь: тоді, коли віднайде вічний спокій остання її жертва… Чому? Бо ж полишаються нащадки тих воїнів-захисників, хто віддав своє життя за мир. Адже не тільки у спогадах носіїв різних поколінь, зокрема, дітей, онуків і правнуків по-своєму відлунюватиме болями лихоліття війни…

Друга Світова війна, либонь, найтрагічніша сторінка на скрижалях історії людства. Її тінь особливо зрима й нині, коли спозаранку 24 лютого 2022 року вона впала на землю України з боку Росії… Знову лунає молитва за полеглих доньок і синів українського народу. А ще не висохла сльоза ув очах тих, хто ще живий і бачив горе Другої Світової, пройшов крізь її пекло, обпік не лише тіло, а й душу. Таких людей, зрозуміло, уже небагато. І тут проступає сутність розмови, яку прагну закроїти крізь призму вступних розмислів.

Йдеться про остарбайтерів, власне, категорію жертв Другої Світової, про яку в епоху 50-90-х років майже не згадувалося. Та і в новітню добу – на законодавчому рівні – заговорили про неї відносно недавно. Хто такі остарбайтери ? Переклад з німецької («Робітники зі Сходу») не може бути адекватним, оскільки тут має місце закодований сенс, тобто «текст у тексті». Бо ж мовиться про нещасних бранців, фактично поневолених. Їм судилося нерідко справжнє пекло на землях Німеччини. До того ж після повернення в тоталітарний СРСР на них чекало аналогічне пекло у радянських катівнях. В умовах сталінового режиму остарбайтери сприймалися, як зрадники, бо, мовляв, «працювали на ворога», допомагали йому зміцнювати воєнну силу й міць, «виготовляли бомби, які потім летіли на голови тих, хто до останньої краплі крові стояв на полі бою» (оціноч-

на цитата з роману «За брамою пекла» Наталії Дурунди). Можливо, і тут прихована іронія долі, бо найбільше таких (майже два з половиною мільйона осіб) було вивезено саме з України. Доречно нагадати факт: загальна цифра депортованих з усіх країн в Німеччину сягає загалом чотирьох мільйонів людей. Без сумніву, висвітлена письменницею тема і концептуально новаторська, і злободенна. Мимоволі випливає запитання стосовно джерел, де нуртують творчі зацікавлення авторки роману «За брамою пекла».

* * *

Наталія Дурунда народилася 21 листопада 1975-го в селі Баранинці, що побіля міста над Ужем. Закінчила Ужгородську середню школу та Київський національний торговельно-економічний університет. Як творчій особистості їй властива спостережливість. Її діалоги із учасниками Другої Світової, а також свідками-військовиками, які брали участь в афганській бійні,– все це лягало на душу вдячної слухачки, у свідомісті якої прикипіла істина: від 2014 року горить українська земля… А 24 лютого 2022 року розпочалася повномасштабна війна Росії проти незалежної України. Перо зрілої письменниці стало на прю зі звіром зі Сходу. Доречний акцент: на сторінках повісті «Доле орана-переорана…» (Ужгород, «TIMPANI» 2010) йдеться про війну комуністичної Росії в Афганістані. В афганських ущелинах полягло немало українців, яким довелося покинути рідну землю й «ступити в огненний вихор на чужині, звідки не кожному судилося вернутися…». Сюжетна канва розгортається навколо долі двох друзів-земляків Тараса Удовенка та Остапа Захарчука. У цьому контексті примітний й інший її твір, зокрема, повість «Коли відчинені ворота раю…» (Київ, Наш Формат 2017), де авторці вдалося всебічно розкрити образи упосліджених у пеклі ГУЛАГів… Тут змальовані Йосип і Софія, які явили за колючим дротом нечувану силу волі й духу… До слова, Йосип Ярош боровся за свободу під орудою генерала Людвіка Свободи. Переконлива ілюстрація – подія на Дуклян-

ському перевалі. Адже тисячі русинів-уродженців Карпатської України послужили фактично «живим м'ясом», оскільки вони йшли в передніх лавах червоноармійців супроти вишколених гітлерівців. Так видається: годі вижити у кривавих жорнах. Проте стається диво: Доля дарує Йосипові життя. Так, живий. Але – безногий… «Це був найкровопролитніший бій протягом усієї Карпато-Дукельської операції. Ця висота розташовувалася так, що хто нею заволодіє – той господар містечка Дукля. Протягом одного дня німці одинадцять разів атакували гору. Але так і не змогли її взяти. Схил був укритий трупами… Скрізь валялася зброя, боєприпаси. Обличчя воїнів зачаділи від диму. Один з поранених командирів роти віддавав накази вже тільки жестами. Він загинув на бойовому посту, як герой. Не вижив після цього бою й Микола. Йому прошило груди з ворожого автомата. Одна куля потрапила у голову. Смерть була миттєва. Вражений побаченим Йосип утратив пильність і не помітив, як до його ніг упала граната...»

* * *

Пропонований роман Наталії Дурунди «За брамою пекла» – справжнє художнє досягнення авторки. За її зізнанням, спонукою послужила стаття «Доброта, як пісня, не вмирає» з-під пера добре знаного літератора Андрія Дурунди. Вона була надрукована 2000 року в ужгородській газеті «Срібна Земля». В згаданій публікації розповідається про фрау Рут-Фріду Крайзелмаєр, жительку німецького містечка Нойштадт-Лахен. В ангельському віці залишилася без батька, який був агрономом і загинув на Східному фронті. Від середини 40-х на їхньому обійсті служила Настя, уродженка з України. Невдовзі обдарована дівчина завоювала приязнь родини Крайзелмаєрів. Саме вона навчила дитя молитися «Отче наш» українською та співати милозвучні пісні. Згодом українська бранка вийшла заміж за земляка, власне, такого ж остарбайтера. Подружжя прожило довгі роки й спочило на чужині: Настя відійшла за межу Вічності 1989-го, а Михайло – 1995-го року. Тут доціль-

ним видається таке документальне вкраплення: автору цих рядків судилося неодноразово бувати в тій місцині, де проживали Настя Яворська та Михайло Кунинек… З Михайлових уст я почув у 1992 році чимало незабутніх фактів про таку унікальну особистість, як Настя…

Звідси – і моя радість, яку спричинила можливість написати передмову до цікаво закроєного твору Наталії Дурунди. Прагну наголосити: прочитання роману спроможне реконструювати на основі текстуальності не тільки життєві випробування героїні, але й з'ясувати трансцендентні вартості з огляду на їхню ідентичність. Тому радо пропоную роман до друку. Водночас прагну особистими свідченнями запевнити читача: під пером письменниці документалізм гарантує достовірність розповіді.

Ще один стоп-кадр, позначений для мене відрадним спогадом про співпрацю з Андрієм Дурундою. На зламі 90-х я поділився з моїм побратимом окремими матеріалами стосовно діяльності Товариства «Україна – Пфальц». З багатьма його членами я підтримую творчі контакти упродовж останніх трьох десятиліть. Мені вдалося видати два томи під збірною назвою «Причинки для німецько-українського діалогу: сучасність і майбутнє» (2020; 2021). Ні, не буде перебільшенням, коли б сказати: серцем Товариства є Рут Крайзелмаєр, для якої українство – в найширшому розумінні – на відстані душі. При першій-ліпшій нагоді я переказав фрау Рут Крайзелмаєр (1938), єдиній доньці автора прозової збірки «Щирі вістки додому» Вільгельма Магера (1909-1945), статтю-посвяту Андрія Дурунди. Маємо своєрідну метафоричну ознаку, бо ж названа книжка 2005 року вперше побачила світ в Дрогобичі за редакцією Рут Крайзелмаєр та Миколи Зимомрі.

* * *

Натомість для Наталії Дурунди вагомим постав насамперед той запит біографічного характеру, який спричинив творчий пошук однозначної відповіді на цикл запитань. У такій

площині зародилася ідея створити широке художнє полотно, де є місце для реалізації різних вимірів, у т.ч. таких, як факт, подія, явище, домисел-вигадка, прототип у сполуці з творцем та головними персонажами.

Проте в його основу лягли реальні історії, зафіксовані в спогадах колишніх остарбайтерів, документальних виданнях численних дослідників складної проблематики з проєкцією на тему остарбайтерів, питання депортації в умовах Другої Світової війни та післявоєннної доби. Поєднання реальних фактів та вірогідної вигадки вказує під пером Наталії Дурунди на чітку й зриму завершеність хронотопу. Мені близькі творчі устремління Наталії Дурунди. Нагадаю читацькому загалу краще з доробку. Передусім – її повісті: «Доле орана-переорана…» (2012), «Коли відчинені ворота раю» (2017); «Солодкий смак сльози або Тепер я знаю, що живу» (2018); «Спокутий гріх» (2018); «Благословенна ненависть» (2019); «Я дарую тобі смерть…» (2020), а також романи: «До ніг твоїх я небо простелю» (2012), «Зрада» (2020). До слова, письменниця – носій закарпатської обласної премії «Дебют» (за повість «Доле орана-переорана…») та престижного міжнародного конкурсу «Коронація слова 2019» (за роман «Зрада»). Зазначу відрадний і для мене факт: у 2021 році рукопис її нового роману «За брамою пекла» увійшов до фіналу престижного Міжнародного літературного конкурсу «Коронація слова» та отримав спеціальну відзнаку від КНУ ім. Т.Г. Шевченка за найкращий історико-патріотичний твір.

В інтерв'ю, що опубліковане 7 березня 2020 року в закарпатській обласній газеті «Новини Закарпаття», авторка стверджує: «на саме Різдво я закінчила роботу над романом про Другу світову війну. Він об'ємний, понад 600 друкованих сторінок, більше як півтора мільйона знаків, ще не оприлюднювався. Нехай полежить на полиці, відстоїться…». Це зізнання свідчить про скрупульозну й водночас відповідальну роботу літераторки з художнім словом.

У процесі осмислення зібраного матеріалу Наталія Дурунда аргументовано послужилася дослідженнями Тетяни Пастушенко. Їй належать грунтовні праці про остарбайтерів загалом

і режимно-обмежувальну, паспортну та депресивно-каральну системи репатріаційних органів – зокрема. В умовах тоталітарної системи типовим було питання: «Чи перебували на окупованій території?» Воно дамоклевим мечем висіло над кожною людиною, яка опинялася на окупованій фашистами території. «А що вже казати про тих, хто працював на підприємствах ворога…», – підкреслює Тетяна Пастушенко. У цьому зв'язку прагну додатково назвати й таких авторів, як Марліз Фурман, Кароліна Літеракі, Володимир Сергійчук, Роман Дрозд, Юрій Макар, Степан Заброварний, Богдан Осадчук, Олександр Колянчук, Михайло Козак та ін. З-поміж численних документальних видань слід виокремити роман-спогад «Остарбайтерський сир» Михайла Іванченка (2010) та збірку запорізького журналіста Віктора Педака «Дякуємо і мертвим, і живим» (2007), що містить листування між колишніми остарбайтерами та їхніми німецькими господарями, з якими пліч-о-пліч стояли на заводах за верстатами, бауерами… Живі спогади людей, які знайшли одне одного після стількох років розлуки. До речі, на пропозицію духівника Руді Йоба, голови Товариства «Україна – Пфальц», Одарка Зимомря особисто вивчила справи понад восьми сотень остарбайтерів…

Як відомо, єдиним документом, що засвідчував особу на території комуністичної імперії з однією шостою світу, вважався паспорт. Таким чином, репатріант з посвідкою, яку видавала так звана фільтрувальна комісія, автоматично опинявся поза законом. А після повернення додому перед репатріантом поставала потреба пройти повторну перевірку та реєстрацію в каральних органах.

Ось, приміром, ілюстрація з життя головної героїні роману Наталії Дурунди: «Ярина ішла на допит ні жива, ні мертва. Місяць тому переїхала із заміжньою дочкою до Києва. Перешкод наче не було. Єдиною вимогою став облік в місцевому кадебіському управлінні. Ярина уявити не могла, що кошмар двадцятирічної давності здатен повторитися...» Остарбайтери, власне, як окрема соціальна категорія осіб упродовж десятиліть була фактично «нейтралізована», радше витіснена з соціального середовища «в імперії зла». Вони ставали жертва-

ми усіляких нових репресій, часто знову опинялися в трудових таборах Сибіру.

Нерідко сторінки роману рясніють влучними деталями з психологічним підтекстом: «…роками нещасна, замучена остарбайтерською долею, бабуся Ярина щороку 9-го травня затуляла вікна щільними шторами, вимикала телевізор і радіо, аби не чути вітальних промов, не бачити парадів. Її щоками котилися рясні сльози…»

Примітно, що Наталія Дурунда не оминула видання німецьких авторів, а також фільми німецьких режисерів 30–40-х рр. Закономірно, що авторка роману повсюди обстоює правду життя. А вона – на боці скривджених. Звідси – передбачуваність критичних зауваг стосовно людяності в людині (за І.Кантом, щоб «відкрити людину в людині»), сказати б, на публіцистичний кшталт: «Фашизмові ж немає виправдання. Історія вже дала оцінку цьому ганебному явищу. Та, якщо мова про простих солдатів, мобілізованих на східний фронт, чи окремих офіцерів, які не поділяли хворобливих поглядів фюрера, – можна з упевненістю говорити, що не всі були «звірами». Багатьом притаманна людяність, співчуття до ближнього, самопожертва, допомога ціною власного життя… Пригадую, який вплив справив на мене фільм німецького режисера Йозефа Вільсмаєра «Сталінград», знятий у 1993 році. Кадр, де замерзлим і покинутим солдатам і офіцерам кидають з літака пайки і ордени…, а нещасні відривають нагороди від хліба й топчуть їх чобітьми, проклинаючи свого вождя – досі стоїть перед очима…»

У пропонованому творі Наталія Дурунда, без сумніву, глибоко розкрила сутність війни – вершинного зла проти людяності. Не веду бесіду про звичний шаблон в однозначному сенсі – переможці й переможені, а про конкретику зламаних людських доль. Авторці роману вдалося, як на мій погляд, змалювати обличчя двох тоталітарних мегаімперій: фашистсько-німецької та радянсько-комуністичної. Чи мали місце уроки про красу добра? Хоч і обмежена кількість позитивних свідчень, а все ж вони були: у репресивній машині траплялися й такі, хто співчував репатріантам, допомагав нещасним оговтатися після пережитого. Зі сторінок роману на повен ріст по-

стають персонажі. Ось, приміром, з одного боку німецький офіцер Ганс Ланґе: розважливий, вимуштруваний, але в глибинах душі не цілком позбавленець людяного; з іншого – оберлейтенант Гюнтер Хозенфельд – фанатик нацизму, пристрасний, коли йдеться про шибениці й катування, рішучий, брутальний та «винахідливий у розправах». Подібна сполука в'яже суворого совєтського полковника Платона Федоніна та капітана Єгора Грачова, перевертня у погонах енкаведиста.

Долі поневолених яскраво віддзеркалені крізь призму мук двох українських дівчат – Ярини Богуцької та Ольги Лісової. Тут вимальовується своєрідний шестикутник образів, поєднаних сюжетними лініями прозового полотна. А події розгортаються на території двох тоталітарних держав, починаючи від 1941 року. Окремі сторінки сповнені парадоксальністю єдності й протилежності міри зображення. Так, напркилад, у сюжет вплетені епізоди з життя Ярини Богуцької: неволя у Німеччині, малоблагодатне кохання з ворогом, нагорода й прокляття – плід їхньої любові – донечка Поліна… Звісно, авторка вміло реалізує розрахунок: любов не вмирає навіть між найгіршими обставинами, які породжує війна. Ганс Ланґе явив несподівано любов до поневоленої дівчини-українки… Мимоволі спадає на думку твердження Вольтера про любов, либонь найбільш сильну з усіх людських пристрастей. Що ж, за Овідієм, «любов подібна на війну. Боягузи повинні її боятися, бо вони не здатні захищати її знамена. Ночі, холодну зиму, жорстокі страждання, тяжкий труд – усе треба знести у таборі Амура, де зовні владарює розкіш».

Стоп-кадр з хроніки моїх творчих взаємин з родиною мого земляка. Чомусь впала на думку згадка про роман Андрія Дурунди «Сльози Святої Марії» (Ужгород, 1999). Беру до рук книжку і легенько прочитується текст передмови з-під пера непроминального поета Петра Скунця (1942-2007). Жодного слівця про недоліки. Може, тому, що описане життя жінки-мучениці Марії Граняк... Це стало й для мене певною спонукою – увиразнити тільки позитивне, що закликає кожного бути не людозванцем, а пристрасним у боротьбі за право жити й раду-

ватися на щодень… Згадаймо разом запитальні рядки Петра Скунця, неперевершеного творця збірки «Один»(2000):

Ми вже люди чи так – людозванці,
що гадали сховатись у суть ?
А на списах зелені повстанці
наші рани з-під снігу несуть.
А за ними – злоба з пазурами,
і підступність – з отруйним жалом…

* * *

Як у вогненному колі спроможні скластися стосунки Ярини й Ганса? Яку оцінку виставлять їхні нащадки? Звісно, з урахуванням значимості платформи зі світом для добрих людей…

Відповіді віднайде вдумливий читач на сторінках захоплюючого твору «За брамою пекла» Наталії Дурунди.

Микола Зимомря, доктор філологічних наук,
член Національної спілки письменників України

ЧАСТИНА ПЕРША

ЗАБИВ НА СПОЛОХ ЧОРНИЙ ДЗВІН

«Знищ у собі жалість та співчуття. Убивай всякого радянського. Не зупиняйся, якщо перед тобою старий або жінка, дівчинка або хлопчик. Убивай! Цим ти врятуєш себе від загибелі, забезпечиш майбутнє своєї сім'ї і прославишся навіки»

Офіційне звернення гітлерівського командування до солдатів Східного фронту

РОЗДІЛ 1

Літо 1941-го року.
Село Чорнопілля.
Центральна Україна.

Сьогодні цей мальовничий куточок, що потонув у пишній зелені, уже не відповідає своїй назві. А п'ятнадцять років тому на його місці лежав один чорний попіл. Від сліпучо-білої могутньої блискавки, що влучила у стайню з сіном і спричинила безпощадну смертоносну пожежу, обійстя за обійстям поглинув кривавo-багряний язикатий вогонь.

Усе згоріло. Дотла. Лише одна церква дивом уціліла. Напевно, Сила Божа її врятувала. Тепер, коли село заново відбудували, стоїть біла, мов чистий янгол. Далеко видніється своїми золотими банями серед розкішних смарагдових крон. Поряд – дзвіниця, що кожної неділі кличе на святу молитву. Для тутешніх мешканців вона інколи важливіша за сам храм. Особливо коли сповіщає про грозу. Тоді й малий, і великий – усі мчать на поле, поспіхом закинувши через плече граблі та вила. Головне – сухе сіно врятувати.

– Віро, ти чуєш?! – схвильовано покликала сусідку через тин Євдоха Богуцька, коли почула незвичні удари дзвону. Насправді її звали Євдокія. Але змалку не могла вимовити свого імені. Коли питали, як звати – відповідала: «Євдоха». Отак і залишилася на все життя. – Що то за звук такий? – прислухалася. – Наче й не на померлого, і не на грозу…

– Е, – махнула рукою Віра й продовжила сапати на городі. – Дяк напився та й гойдається на мотуззі, бодай його заціпило, – сердито сплюнула. – Хіба вперше?

– Т-та не вперше, – важко погодилась Євдоха. – Але раніше хоч причини були трезвонити. А сьогодні що? Не неділя, не свято, не помер ніхто. Бо ж якщо й віддав якийсь

нещасний Богові душу, то люди раніше знають, як церква сповістить, – вголос роздумувала. – Наче скликає…

– Скажеш таке, – тяжко розігнула спину й підперлася на сапці Віра. – Скликає, – саркастично хмикнула. – Мабуть, знову пожежа.

– Боже хорони, – ухопилася за груди Богуцька. – Але серцем чую: якась біда насувається. Он люди пішли у бік сільради, – кивнула за огорожу.

Лісова промовчала. Скидалося на правду. Щось явно сталося. Усі, від малого до великого, прямували до центру села.

– Кидай ту роботу, – поспіхом поправила на голові хустку Євдоха. – Ходімо, – розмашистими кроками попрямувала до хвіртки.

Цього разу Віра не сперечалася. Витерши руки у довгий фартух, покірно подалася за сусідкою. Всередині замлоїло. Таки не жарти, якщо всеньке село збирається.

– Мамо, ви чули? – вже на вулиці схвильовано підбігла до Віри донька – п'ятнадцятирічна Ольга. – Кажуть, німці вже близько, – тихо прошепотіла.

– А, щоб тобі язик задеревів, – плеснула дівчину по потилиці Лісова. – Таке ляпнеш. Наші захистять. Не дійдуть вони сюди, окаянні.

– Усі так кажуть, – сором'язливо схилила голову Ярина Богуцька – подруга й однолітка Ольги – донька Євдохи.

– Ой, дитино, – пригорнула дочку Богуцька. – Сохрани Господи. Про це давно балакають. Але ж…

Коли люди зібралися, на ґанок сільради вийшов голова.

– Усі ви знаєте, що на нашу землю прийшло страшне лихо, – почав стомленим голосом. Здавалося, за останні кілька годин аж постарів, зігнувся, почорнів. – Воно суне огненною лавою, спалюючи на своєму шляху усе живе. Сьогодні я отримав телеграму з райцентру, – показав невеличкий клаптик паперу. – Завтра усі придатні чолові-

ки призивного віку повинні з'явитися у військкомат для відправки на фронт.

Запанувала страшна гробова тиша. Люди стояли скам'янілі, якісь суворі, задумані… Жінки втирали обличчя хустками й тихенько схлипували. Хтось не витримав і заголосив. Малі діти пригорталися до матерів, ніби їм прямо зараз на голову ворожа бомба впаде.

Євдоха зойкнула.

– Мамо, – обняла її стривожена Ярина. – Що з нами буде?

– Не панікуй! – суворо обірвала її Віра. – Не пропустять наші ворога, – приховуючи неймовірне хвилювання, твердо запевнила. – От побачиш: як приперлися, так і вилетять звідси.

– Але ж уже пропустили, – скрушно похитала головою Євдоха.

– І ти туди ж, – вистрілила в неї сердитим поглядом Віра. – Те, що чоловіків забирають, ще не означає, що німці от прямо у наше село прийдуть, – махнула рукою.

От недаремно кажуть, що зронене слово страшну силу має… Як у пророчу хвилину мовила Віра. Одного ранку селом потяглися колони критих вантажівок, підвод, якими нашвидкуруч евакуйовували з прифронтових районів державне майно. Прийшов наказ колгоспні трактори й машини відправляти далі на Схід. Переганяли навіть стада великої рогатої худоби. Червона Армія відступала й залишала територію ворогу.

– Господи Небесний! Чи то пекло на землю спустилося? На кого ж ви нас залишаєте? Чому не захищаєте? – голосили жінки, хапаючи солдатів.

Але ті лише ховали знесилені задимлені обличчя й, опустивши голови, брели за підводами й технікою.

– Чому фашистам віддаєте? Чому покидаєте нас нещасних, беззахисних? – била себе в груди якась розпатлана жінка.